

K Ü L Ö N F É L É K

Tanulmányok és Értekezések. Az Erdélyi Irodalmi Szemle azon terjedelmesebb vagy pedig egészen tudományos szakszerűséggel megírt tanulmányokat és értekezéseket, melyek a folyóiratnak rendes keretei közé nem illeszthetők be. *Tanulmányok és Értekezések* címen önálló mellékletként szándékozik kiadni. E mellékleteknek sorozatos kiadvány formája lesz, úgy, hogy azok év végén külön kötetben lesznek beköthetők. Hogy évenként vajjon hány ilyen önálló mellékletet tudunk kiadni, az egészen attól függ, hogy a közönség mennyire fogja e vállalkozásunkat pártolni.

A *Tanulmányok és Értekezések* első füzeté — Dr. Csűry Bálinttól: ifjabb Heltai Gáspár szótárkája 1589-ből — f. év áprilisi havában jelenik meg s bolti ára 20 lej lesz.

Minthogy e külön kiadványokat nem az Erdélyi Irodalmi Szemle rendes előfizetési árában, hanem külön áron árusítjuk, kérjük olvasóinkat, hogy megrendelésüket minél előbb tudassák Kovács Kálmán tanár, unitárius püspöki titkárral (Cluj, Unitárius kollégium.)

Érdekes fölfedezések. A budapesti *Napkelet* múlt évi novemberi számából néhány érdekes irodalmi és nyelvészeti fölfedezés hírét olvassuk.

A múlt év október 8-án az Akadémiában Ferenczi Zoltán örvendetes leletről tett jelentést. Krüger Hermann, a gothai tartományi könyvtár igazgatója, néhány hónappal azelőtt talált az említett könyvtárban egy magyarnyelvű nyomtatványt, melyre vonatkozólag kérdést intézett Ferenczi Zoltánhoz. Ferenczi Zoltán azonnal felismerte, hogy régi irodalmunknak egy nagyon fontos terméke forog szóban. Elkérte a becses nyomtatványt, áttanulmányozta s az Akadémiában bemutatta.

Bornemissza Péter XVI. századbéli prédikátornak Elektrafordításáról van szó, melynek létezéséről Bessenyei említéséből (Holmi, 1779) eddig is volt tudomásunk, de azóta nyoma veszett s egyetlen példánya sem került elő többé. Ez a tragédia került most elő a gothai könyvtárban egy teljesen ép példányban s ráadásul oly bejegyzésekkel, melyek Bornemissza életrajzi adatait szaporítják.

Címe a mai helyesírásra áttéve: *Tragédia magyar nyelven az Sophokles Elektrájából nagyobb részre fordított, és az kereszténeknek erkölcsöknek jobbitásokra, például, szépen, játéknak módja szerint rendeltetett Pesti Bornemissza Péter deák által. 1558. (Bécsben.)*

A tragédiát egy ajánló levél előzi meg (Perneszics Györgyhöz), melyben elmondja Bornemissza, hogy őt a bécsi magyar tanulók kérték fel egy „játék” — bizonyára „iskolai dráma” — írására. Neki azonban nem lévén abban gyakorlata, jobbnak látta lefordítani számukra Sophokles Elektráját; de nem pusztán fordítást adott benne, hanem toldott is bele, módosított is rajta, hogy az erkölcsök javítására még használatosabbá tegye. A darab végéhez függesztett deáknyelvű értekezésében pedig azt is céljául vallja, hogy tehetsége szerint hozzájáruljon — a fényes görög példakép nyomán — a magyar nyelv pallérozásához, ami — mint mondja — nemigen régóta van még folyamatban.

Figyelmet érdemel e kijelentésében a nyelv művelést illető tudatossága, amire nézve e korból nem sok adat van. A tragédia egyébként prózában van írva s valóban nem hű fordítása az eredetijének. Változtat a cselekvény menetén, némely részletek sorrendjén, új személyt is iktat bele s általában az iskolai drámák típusához idomítja.

A Ferenczitől bemutatott példány, úgy látszik, Tanner Györgyé, Bornemisszának bécsi tanáraé volt. Ő írt a könyvbe néhány jegyzetet, többek közt, hogy Bornemissza 1559 aug. 28-án távozott el Bécsből.

Bornemissza Elektrája becses emléke annak a humanista áramlatnak, mely a renaissance idején Európaszerte előbb egy új-latin irodalmat teremtett, később azonban a nemzeti irodalomban is beoltotta a maga kultúráját. A magyar nyelvű humanista költészet első nagy képviselője, Balassa Bálint, az első nagy magyar költő volt, az ő nevelője volt a Balassa-család udvari papja: Bornemissza Péter. Így a Mátyás-kori idegen nyelvű humanizmustól Balassa Bálintig vezető szellemi folyamatban Bornemissza fontos közvetítő láncszem.

Bornemissza Elektráját a magyar dráma történetében csak a Sándor-kodexbeli Hrotsuitha-fordítás meg Sztárai Mihály töredékes „Papok házassága” előzi meg. Mint világi tárgyú dráma pedig most már ez az első irodalmunkban.

* * *

A Magyar Nyelvtudományi Társaság múlt évi nov. 16-iki ülésén pedig Jakubovich Emil hozott újabb meglepetést. Itt számolt be bécsi levéltári kutatásainak eredményéről, melyet a magyar kultuszminiszter megbízásából az udvari levéltárban végzett. Felfedezései, noha csak kisebb részében vizsgálhatta át a forrást, nyelvemlékeink számát örvendetesen gyarapítják. Kutatásai folytán a következő nyelvemlékek kerültek napvilágra:

a nagyváradi püspökségnek egy tizedlajstroma a XIII. század végéről, melynek gazdag anyaga (több száz hely és személynév) csak most válik hozzáférhetővé a nyelvtudományak;

XIII. századbeli magyar bejegyzések bizonyos latin kódexben;

egy 1374-i kódex magyar glosszái;

egy szótárszerű nyelvemlék az 1418—22 közötti évekből; egy magyarul tanuló idegennek jegyzetei ezek, ki a maga számára összeírja a gyakorlati életben legszükségesebb magyar szavakat és kérdéseket; feltűnő nagy helyet foglalnak el a *gyakorlati célú* szójegyzékben az obszcén szavak és káromkodások — ami sajnálatos világot vet ugyan bizonyos magyar specialitások nagy múltjára, de a nyelvtörténet számára mégis kiváló csemege, mert az adatoknak ebben a fogalomkörben párját ritkító bőségével szolgál;

bizonyos „Esztergomi glosszák” 1463-ból;

végül — néhány apróságot mellőzve — Várday Aladár levele Várday Miklós bodrogi főispánhoz a XV. század végéről, mely eddig a legrégebb ismert magyar missilis levél.

* * *

Értésülesem szerjnt Bornemissza Elektrája azóta már meg is jelent hasonmás-kiadásban. Jakubovich Emil fölfedezéseit pedig a Magyar Nyelv, vagy a Nyelvtudományi közlemények fogják hozni.

A további kutatásoktól még nagy fölfedezéseket várunk!

Dr. Csűry Bálint.

Hogy született meg Petőfi lelkében „A székelyek” c. költemény? Egy volt 48-as honvédhuszár¹ naplójában olvasom e híres költemény keletkezési történetét. A napló írója 1849 ápr.-ban Bem seregével Déváról Temesvár felé vonultában Lesnyek, Dobra, Facséton át Lugosra érkezett. „Ott volt már az öreg Bem², aki a sereg egy részével Hátszeg—Karánsebes felől nyomult Lugosra... Lugoson beszéltek... ismerőseim a Tolnai-féle zászlóaljából, hogy Karánsebesről Lugos felé nyomulva, hajnalban az osztrák előőrsre bukkantak; Petőfi Sándor is az előcsapathoz csatlakozott s kevés hiányzott, hogy le nem durranították. Visszanyargalt az öreg Bem kocsijához és jelentette, hogy mi történt. Az öreg úr rossz néven vette, hogy a költő így kockáztatta életét és szigorúan ráparancsolt, hogy azt többé ne merje tenni. Azon napon a Tolnai-féle 87-ik honvédzászlóalj igen kitüntette magát, de ezt megelőzte az a körülmény, hogy a feléjük lőtt ágyugolyók süvöltésére guggolni kezdettek. Ezt Bem megpillantván odaüzent, hogy mondják meg annak a zászlóaljnak, hogy: „Ich will keine Enten haben” azaz: „nincs rucákra szükségem”. A fiúk megröstellék a dolgot, rohamra

¹ Koós Ferenc (Magyarrégen 1828 † Brassó 1905; a marosvásárhelyi ref. kollégiumban tanult, 1848—9 honvédhuszár, 1850—4 újra a kollégiumban van, 1854-69 bucurești ref. pap, aztán dévai tanítóképezdei ig., majd több vármegye tanfelügyelője). Életem és emlékeim (1828—1890) I.—II. Brassó, 1890.

² Nagyon kedves eseményt mond el róla az I. 190. old.-on.

mentek s pár ágyút is elfoglaltak. Úgy halottam, hogy ezen alkalomból írta volt Petőfi a székelyekhez azt a költeményt, hogy: Csak nem fajult el a székely vér“. Így beszéltek ezt akkor Lugoson, ahonnan csatarendben vonultunk Temesvár felé 1849 ápr. 24-én“.¹

Dr. Bitay Árpád.

Czakó Zsigmond pályájához. Czakó Zsigmond nemcsak az első jeles magyar társadalmi dráma szerzője, de túlságosan ideges, impulzív természeténél fogva igazi modern költői egyéniség is.

27 éves korában elkövetett öngyilkosságának okát élete kutatói nem tudják pontosan kimutatni. Modernül differenciálódott lelki világát s exaltált természetét tekintve nagyon valószínű, hogy az életrajzírói emlegette okok együttesen adták kezébe a pisztolyt. Egy eddig észrevétlenül maradt, közvetlen forrásból eredő adat szerint azonban a közvetlen indíték „csalódott szerelmi viszony“ volt. Ezen okra, mint alárendelt jelentőségű determinánusra, élete kutatói eddig is gondoltak mellékesen. Ezen adat szerint azonban ez volt a közvetlen ok.

E forrás egy napló², amelynek szerzője 1848 nyarán ismerete meg Dézsen — az alig félévvel azelőtt³ öngyilkossá lett — költő apját. Megnyerve az öreg jóindulatát, ez „egy alkalommal kivette szekrényéből Zsiga fiának veres bársonyba kötött műveit: Kalmár és tengerész, Leona stb. s nekem átnyújtván, mondá: „Olvassa el ezeket“! Én aztán elolvastam azokat a legnagyobb lelkesedéssel és mikor visszavittem, egész bizalommal kérdeztem az öreg úrtól, hogy vajjon megvetőleg mondá: „Egy . . . , ej, hagyjuk!“ A szép bársonykötésű könyvbe Czakó Zsigmond sajátkezűleg írta be ezt: „Czakó János édes apámnak fiúi tisztelettel“. S ez nekem igen jól esett, látva apja iránti tiszteletét.“

Koós már e helyen is megemlékezett röviden a költő öccséről, Jánosról, aki a fiumei tengerészeti akadémiát elvégezve tengerész lett s aztán Havasalföldön, Brailában, telepedett meg s gabonakereskedéssel foglalkozott. Koós ekkorra szintén Havasalföldre, Bucureşti-be került, mint ref. pap (1854—1869) s jóbarátságot kötött a Bucureşti-be gyakran bejáró ifj. Czakó Jánossal, aki a nála nevelkedő Tokos Ámáliát vette nőül. Czakó János a 60-as évek elején Konstantinápolyba költözött s ott átvette

¹ Koós i. m. I. 194—195. Koós naplója elsőrangú, gazdag forrás, de eleddig nem nagyon méltányolták. Kedves apróságot mond el az I. 155—157 és 288—289 oldalon az öreg Bolyai Farkas tanárkodásának utolsó éveiből, a 289—291 oldalon id. Szász Károlyról és fiairól, a 339—342 oldalon id. Szász Károly haláláról, a 342—345 oldalon Török János és társai kivégzéséről stb.

² Koós Ferenc: Életem és emlékeim (1828—1890) I. Brassó 1890. 172—173 old.

³ Koósnál sajtóhibából-e, vagy mert az emlékiratok e részének írásakor (1888) nem emlékezett pontosan az évszámra, az öngyilkosság dátuma 1845. Különb, amint még látni fogjuk, a chronologia nem erős oldala Koósnak.

anyai nagybátyja, a rég ott lakó tordai Velics Károly virágzó üzletét.¹ Később anyagilag tönkre ment s nagy nyomorban halt meg ott.

Koós emlékiratai II. kötetének 337—355 oldalain részletesebben beszél Czakó Jánosról, azon alkalommal, hogy 1866-ban hozzá utazott Konstantinápolyba kis fiát megkeresztelni. E pár oldalon annyi kedves humor, annyi megkapó tragikum, annyi lélek és festőiség ömlik el, hogy elsőrangú regényt lehetne belőle alakítani.²

Dr. Bitay Árpád.

ÚJ KÖNYVEK.

Arany János: Toldi. Költői elbeszélés. A polgári és középiskolák III.—IV. osztálya számára magyarázta Dr. Kiss Ernő. Cluj—Kolozsvár, 1924., 79 l. Minerva R. T. (Eng. sz. K. M. 141.121—1923). —20' L.

Dr. Kováts S. János, A magyar helyesírás szabályai. A Magyar Tudományos Akadémiának az 1922. évben elfogadott szabályai alapján összeállította. — Második, bővített kiadás. Cluj-Kolozsvár 1924., 78 l. Minerva R. T. (Eng. sz. K. M. 127.415—1923) —24' L.

Makkai Sándor, Élet fejedelme. Elbeszélések. Cluj—Kolozsvár, 1924. 129 l. Az „Az Ut” kiadása. Minerva R. T. —40' L.

Pap József, Első könyv. Kolozsvár, 1924., 116 l. Minerva R. T.

Petelei István. Egy Asszonyért. Regény. Cluj—Kolozsvár, 1924., 98. l. Haladás Kiadása. Minerva R. T. —35' L.

HIBAIGAZÍTÁS.

A 173. lapon a bekezdés utolsó sorában szerencsétlen h. *szervezetlen*, u. ezen lap utolsó sorában számolják h. *ostromolják* olvasandó.

A 174. lapon az első bekezdés 14. sorában felebaráti h. *felekezeti*, a második bekezdés 5. sorában acél h. *aeol* és 15. sorában megcsonkító h. *megcsorbitó* olvasandó.

¹ Véleményem szerint a tordai Velics család története kapcsolatos az ifjú Czakó János kereskedői és tengerész pályájával s több tekintetben Czakó Zsigmondnak is tárgyjal és motívummal szolgált.

² Koós itt (II. 337) tévedésből az öreg Czakót is Zsigmondnak írta. A chronologia sem egyezik mindenben az I. 172—173 adataival így pl. az I. 173. szerint az ifj. Czakó János 1877-ben halt meg, a II. 353. szerint meg 1888-ban, ahogy Szinnyei is írja (M. I. II.). Szinnyei pár sorát bőven kiegészítik Koós ezen adatai.

Koós ezen konstantinápolyi útja alkalmával Czakótól megkapta a volt konstantinápolyi magyar egylet néhány irományát, melyeket 1873 nyarán Mármaros-Szigeten Szilágyi István ref. liceumi igazgatónak adott át, a liceum könyvtára számára.